

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

GÜNAY ELGİZ QIZI TAHİRZADƏ

**AZƏRBAYCAN FOLKLORUNDA GENDER
PROBLEMİ**

5719.01 – Folklorşünaslıq

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ-2015

**Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Folklor İnstitutunun “Müasir folklor” şöbəsinə yerinə
yetirilmişdir.**

Elmi rəhbər: **Füzuli Xeyrulla oğlu Gözəlov**
filologiya üzrə elmlər doktoru

Rəsmi opponentlər: **Səhər Hidayət qızı Orucova**
filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent

Ağaverdi Sərxan oğlu Xəlilov
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı müəssisə: AMEA Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutu “Azərbaycan şifahi xalq
ədəbiyatı və yazılı abidələr şöbəsi”

Müdafiə “30_”_09_ 2015-cü il, saat “_____” -da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən FD.01.201 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, 8-ci Kiçik Qala döngəsi, 31

Dissertasiya ilə AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “_”_ _____ 2015-ci ildə göndərilmişdir.

**Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent:**

Afaq Xürrəm qızı Ramazanova

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Bütün mahiyyəti kişi və qadın arasındakı fərqlin sosial müstəvidə reallaşmasında özünü göstərən gender probleminin folklorşünaslıqda da geniş tədqiqat perspektivləri vardır. Bu perspektivlər əsasən üç problem-istiqamətdə özünü göstərir:

Birincisi, folklorə, onun ayrı-ayrı janrlarına, xüsusən qadınların fəaliyyəti ilə bağlı olan nümunələrinə gender tədqiqatının obyektini kimi baxmağın elmi əhəmiyyəti nədə ifadə olunur?

İkincisi, spesifik gender metodologiyası ilə folklorə yanaşma folklorşünaslığa nə verə bilər?

Üçüncüsü, folklorşünaslıq prinsipləri ilə qadın probleminə yanaşma gender tədqiqatlarına nə verə bilər?

Bu suallarda eyni zamanda folklorə gender problemi mövzusunun tədqiqat aktuallığı ifadə olunmuşdur. Belə ki, gender şəxsiyyətin sosial-mədəni identikliyinə əsas parametrlərindəndir. İstənilən mədəniyyətin ən mühüm cəhətlərindən biri xalqın gender təsəvvürləridir. Qadın gözəlliyi ideali, əsl kişi haqqında təsəvvürlər, uşaqların tərbiyəsində, ailədə, məhəbbətdə stereotiplər ilk növbədə nağıllarda, xalq nəğmələrində, atalar sözlərində və məsəllərdə əks olunmuşdur. Bu mənada Azərbaycan folklorunda dünyanın gender mənzərəsi yalnız həmin nümunələrin yarandığı konkret epoxadan, coğrafi xüsusiyyətlərdən asılı olmur, həmçinin onların janr xüsusiyyətləri ilə də şərtlənir. Bu qarşılıqlı əlaqə gender tədqiqatlarına onu verir ki, folklor obrazları və folklor süjetləri vasitəsilə gender tədqiqatları sahəsində sosial-etnik arxetipləri müəyyənləşdirmək mümkün olar. Folklor etnosun kollektiv yaddaşı olduğu üçün, etnik səviyyədə universallaşmış biliyi, mənəvi-əxlaqi dəyərlər sistemini və baxışlar sistemini özündə əks etdirdiyi üçün bu materiallar əsasında gender tədqiqatları vasitəsilə gəlinən nəticələr sosial mövcudluq forması olaraq etnosun cinsi fərqliliklər haqqında düşüncələrini və qadın-kişi münasibətlərini əks etdirir. Bu da öz növbəsində folklorə gender probleminin tədqiqi üçün zəngin məzmunlu materiallar verməklə geniş tədqiqat perspektivləri açır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Azərbaycan folkloru növ, janr, məzmun və forma baxımından çox zəngindir. Bu yöndə çox qədim tarixə malik olan, son dərəcə zəngin nümunələrlə təmsil olunan milli folklorumuz kişi və qadın arasındakı fərqi sosial müstəvidə reallaşmasında özünü göstərən gender probleminin folklor mətnləri əsasında tədqiqinə dair sözün həqiqi mənasında kəmiyyət və məzmun baxımından zəngin material təqdim edir. Məhz bu amilə əsaslandığında dissertasiyanın obyektini bütövlükdə Azərbaycan folkloru təşkil edir. Lakin ağsaqqal babalarımızın, ağbırçək nənələrimizin yaratdığı bu folklor nümunələri içərisində bilavasitə gender probleminin obyektı ola biləcək materiallar vardır. Ona görə də tədqiqatda yayğınlığa yol verilməyərək, bilavasitə qadınların gerçəkliyə münasibətini ifadə edən bir sıra əmək nəğmələri, bayatılar, qadın aşıqların yaradıcılığı, aşıq gözəlləmələri, nağıllar, dastanlar və s. tədqiqatın obyektı kimi götürülmüşdür.

Tədqiqatın predmetini bu materiallar əsasında “gender və folklor” probleminin qoyuluşu, Azərbaycanda dövlət siyasəti kontekstində “gender və folklor” probleminə baxış, bu problemin folklorşünaslıq tədqiqatları kontekstində tədqiqi təcrübəsi, əmək nəğmələrində gender motivləri, bayatıların, qadın aşıqların yaradıcılığınının, aşıq gözəlləmələrinin, nağıl və dastanlardakı qadın obrazlarının gender problemi baxımından tədqiqi kimi məsələlər təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. İşdə əsas məqsəd Azərbaycan folklorunda gender probleminin tədqiqi məsələsidir. Bu məqsədi həyata keçirmək üçün qarşıya üç əsas vəzifə qoyulmuşdur:

Birincisi, “Azərbaycan folkloru və gender probleminin” nəzəri əsaslarının, metodoloji xüsusiyyətlərinin araşdırılması;

İkincisi, Azərbaycan lirik folkloru nümunələrinin gender problemi baxımından araşdırılması;

Üçüncüsü, Azərbaycan epik folklorunun gender problemi baxımından araşdırılması.

Tədqiqatın elmi yenilikləri. Dissertasiyada əldə olunmuş nəticələrin yeniliyi və orijinallığı, hər şeydən əvvəl, mövzunun yeniliyi ilə bağlıdır. Azərbaycan folklorunda gender problemi

məsələsi ilk dəfə bu tədqiqatda qoyularaq həllinə çalışılmışdır. Bundan irəli gələrək Azərbaycan folkloru materiallarının burada ilk dəfə olaraq gender problemi baxımından tədqiqata cəlb edilməsi işdə əldə edilmiş nəticələrin yeniliyini təmin etmişdir. Bütün bunlarla bərabər, dissertasiyadakı yenilikləri konkret olaraq aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirmək olar:

1. Təkcə Azərbaycan folklorşünaslığında yox, ümumiyyətlə, milli humanitar-kulturoloji fikrimizdə ilk dəfə olaraq “gender və folklor” məsələsi elmi problem kimi qoyulmuş və onun nəzəri əsasları işlənmişdir.

2. “Gender və folklor” problemi ilk dəfə olaraq Azərbaycanda dövlət siyasəti kontekstində götürülərək dəyərləndirilmişdir.

3. Gender probleminin folklorşünaslıqdakı tədqiqi təcrübəsi öyrənilərək, mövzunun tarixi inkişaf bazası öyrənilərək ortaya qoyulmuşdur.

4. Azərbaycan əmək nəğmələri fondundan qadınların sənət, məişət və mənəviyyat dünyası ilə bağlı olan nümunələr seçilmiş və onlar folklorşünaslığımızda ilk dəfə olaraq gender problemi baxımından tədqiqata cəlb olunmuşdur.

5. Azərbaycan bayatıları folklorşünaslıqda ilk dəfə olaraq qadınların mənəvi dünyalarının təcəssümü kimi gender aspektindən tədqiq olunmuşdur.

6. Qadın aşığıların yaradıcılığı folklorşünaslıqda ilk dəfə olaraq gender problemi baxımından təhlilə cəlb olunmuş və müvafiq nəticələr əldə olunmuşdur.

7. Aşıq poeziyasındakı gözəlləmə şeiri folklorşünaslıqda ilk dəfə olaraq gender problemi kontekstində araşdırılaraq gender motivlərinin estetikləşmə xüsusiyyətləri təhlil olunmuşdur.

8. Azərbaycan nağılları folklorşünaslıqda ilk dəfə olaraq gender problemi baxımından öyrənilmiş, onlardakı gender münasibətləri təhlil olunmuş və bu münasibətlərin folklor poetikası üzə çıxarılmışdır.

3. Azərbaycan dastanlarındakı qadın obrazları folklorşünaslıqda ilk dəfə olaraq gender problemi kontekstində

götürülərək dəyərləndirilmiş və bu əsasda gender münasibətlərinin obrazlaşma xüsusiyyətləri təhlil olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Araşdırma tarixi-müqayisəli və təsviri metod əsasında işlənmişdir. Azərbaycan folklorunda gender probleminin tədqiqi məsələyə həm təsviri, həm tarixi, həm də müqayisəli yanaşmanı zəruri etmişdir. Dissertasiyada milli folklorumuzdakı materialların gender problemi baxımından araşdırmaya ilk dəfə cəlb olunması onlara təsviri, problemin inkişaf xüsusiyyətlərinin tədqiqi onlara tarixi, problemin tipoloji xüsusiyyətlərinin ortaya çıxarılması isə onlara müqayisəli yanaşmanı tələb etmişdir.

“5719.01 – Folklorşünaslıq” indeksi ilə yazılmış bu tədqiqatın nəzəri-metodoloji bazasını dünya elmi-nəzəri təcrübəsi ilə yanaşı¹, Azərbaycan alimlərinin uzun onilliklər ərzində folklor mətnlərinin

¹ Abbasova Q. Tələbənin dünyagörüşündə əxlaqi və estetik dəyərlər / “Müasir sosial-siyasi dəyişikliklər kontekstində gender təhsilinin inkişafı” mövzusunda elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: Qərb Universiteti, 2004, s.; Amerika Folklor Cəmiyyətinin “AFSNet” veb saytı; Gender təliminə dair metodik vəsait. Bakı: 2005; Gender və sənətsünaslıq. Dərs vəsaiti: Qərb Universiteti Gender Araşdırmaları Mərkəzi Bakı-2005, 264 s.; Hacıyeva E. N. Gender tədqiqatlarının hüquqi aspektləri. Qərb Universitetinin Gender araşdırmalar Mərkəzi. Bakı: Nəşriyyat Poliqrafiya Mərkəzi, 2002, 6-16; Здравомыслова Е. Гендерные стереотипы в дошкольной детской литературе: русские сказки / Е. Здравомыслова, Е. Герасимова, Н. Троян // Феминистский журнал Преображение. 1998, № 6, с. 65–78.; Ибрагимова Л.К. Отражение гендерных отношений в таджикских народных сказках: автореф. дис. канд. филолог. наук: 10.01.09. Душанбе, 2004, 22 с.; Кавалёва Р. Тры псіхатыпы залётніка ў беларускіх песнях пра каханне і гендэр // Фалькларыстычныя даследаванні. Кантэкст. Тыпалогія. Сувязі / пад рэд. Р.М. Кавалёвай, В.В. Прыемка. Мінск, 2004, с. 193–207; Коновалова С.А. Гендерная специфика выражения предикативных отношений в тексте русской народной волшебной сказки: автореф. дис. канд. филолог. наук: 10.02.19. Москва, 2005, 22 с.; Пушкарева Н.Л. Читаем сказки “сквозь гендерные очки” / Ребенок в современном мире. Открытое общество и детство. Отв. ред. К.В. Султанов. Санкт-Петербург, 2000, с. 164–178.; Суковатая В.А. Сатира как репрессия: гендерные политики в бытовом фольклоре (На материале восточнославянских сказок) // Общественные науки и современность / под ред. К.Э. Ступова. Москва, 2000, № 4., с. 103–108

tədqiqinə dair formalaşdırdıqları nəzəri-metodoloji təcrübə təşkil edir². Dissertasiyada həmin təcrübənin klassik örnəkləri əsas götürüldüyü kimi, əsasən, son dövrlərin metodoloji axtarışlarına istinad edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiyanın eyni zamanda nəzəri və praktiki əhəmiyyəti vardır. Aparılmış araşdırmanın nəzəri əhəmiyyəti onun nəticələrindən genderşünaslıqla bağlı tədqiqatlarda istifadə imkanları ilə bağlıdır. Bu dissertasiya gələcək tədqiqatlar üçün nəzəri nümunə və qaynaq rolunu oynaya bilər. Digər tərəfdən işdən ali məktəblərin humanitar fakültələrində tədris vəsaiti kimi praktiki şəkildə yararlanmaq mümkündür.

Dissertasiyanın aprobasiyası. İş Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Folklor İnstitutunun “Müasir folklor” şöbəsində işlənərək hazırlanmışdır. Tədqiqatın əsas nəticələri, yenilikləri müəllifin Azərbaycanda və xarici ölkələrdə Azərbaycan Ali Attestasiya Komissiyasının təlimatına uyğun olan nəşrlərdə çap etdirdiyi əsərlərdə əks olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu: Tədqiqat giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir.

² Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı: Elm, 1972, 400 s.; Abbaslı İ. Əfsanə və rəvayətlərin janr özünəməxsusluğu / Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqatlar. XI cild, Bakı: Səda, 2002, s. 3-19; Bayat F. Oğuznamə(lər) / Dədə Qorqud kitabı. Ensiklopedik lüğət. Bakı: Öndər Nəşriyyat, 2004, s. 255-274; Bəydili C. Türk mifoloji sözlüyü. Bakı: Elm, 2003, 418 s.; Cəfərov N. Azərbaycanşünaslığa giriş. Bakı: AzAtaM, 2002, 600 s.; Cəfərli M. Azərbaycan məhəbbət dastanlarının poetikası. Bakı: Elm, 2000, 264 s.; Əliyev R. M. Azərbaycan nağıllarında mifik görüşlər. Bakı: Elm, 1992, 118 s.; Əsgərov Ə. Azərbaycan sehrli nağıllarında qəhrəman (səciyyəsi və mənşəyi). Fil. elm. nam. ... dis. Bakı, 1992, 144 s.; Hacılı A. Bayatı poetikası. Bakı: Elm, 2000, 162 s.; Kazımoğlu M. Folklorda obrazın ikiləşməsi. Bakı: Elm, 2011, 228 s.; Qafarlı R. Mif və nağıl (Epik ənənədə janrlarası əlaqə). Bakı: ADPU nəşri, 1999, 448 s.; Qəniyev S. Şirvan folklor mühiti. Bakı: Ozan, 1997; Məmmədli E. Aşıq poeziyasında təniz. Bakı: Nafta-Pres, 1998, 139 s. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. I hissə. Bakı: 2002, Turan Nəşrlər Evi, 678 s.; Ramzanova A. Azərbaycan mərasim folkloru, Bakı, Səda, 2002, 210 s.

DISSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

“Giriş”də mövzunun aktuallığı, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın obyektı və predmeti, işin nəzəri və praktik əhəmiyyəti, elmi yenilikləri, nəzəri-metodoloji əsasları və aprobeasiyası haqqında danışılır, mövzu ilə bağlı araşdırmalara qiymət verilir. Dissertasiyanın **“Azərbaycan folklorunda gender probleminin nəzəri əsasları”** adlanan I fəslı dörd yarım fəsildən ibarətdir. **“Sosial cins anlayışı kimi gender”** adlanan birinci yarım fəsildə göstərilir ki, gender tədqiqatlarının əsas predmetini və problematikasını təşkil edən məsələlər tarixin bütün dövrlərində humanitar və ictimai elm sahələrində, ictimai-fəlsəfi və ədəbi-bədii düşüncə tarixində aktiv olmuşdur. Lakin bu məsələlər ayrıca bir elmi sistem daxilində deyil, digər elmi, fəlsəfi, ədəbi sistemlər daxilində mövcud olmuşdur. Cinslərarası və cinslərdaxili münasibətlər məcmusu olaraq gender tədqiqatlarının ayrıca bir elmi statusuna doğru istiqamətlənməsi isə XX əsrin ikinci yarısından sonra təbii idrak prosesinin nəticəsi kimi meydana gəlmişdir. Burada XX əsrin əvvəllərindən dünya humanitar elmi fikrində özünü göstərən diferensiasiya meyillərinin də bu proseslərə güclü təsiri olmuşdur. Bu dövrdən etibarən humanitar düşüncədə gedən elmi idrakın üzvlənmə prosesi gender tədqiqatları ilə bağlı təsəvvürlərin də bir-biri ilə əlaqələnərək sistemləşməsinə, ayrıca bir elmi sistem yaratmasına səbəb olmuşdur.

İngilis dilində **"gender"** sözü şəxsiyyətin qadınlıq və kişilik fərqliliyini bildirir. Bu, hər zaman anlaşılan mənada götürülən cins deyil (qadın və kişilərin bioloji xüsusiyyətləri) və həmişə anladığımız mənada götürülən qadın deyil. Gender qadın və kişiləri ictimai həyatda fərqliliklər üzvləndirir.

Bəs ümumiyyətlə, qadın və kişi arasında fərqliliklər həm bioloji, həm də sosial planda özünü nədə göstərir? Qadınlar və kişilər tamamilə bir-birinə əks yaradılışlardır. Əlbəttə, heç də belə hesab etmək olmaz ki, onlar bir-birindən köklü olaraq fərqlənirlər. Lakin hər halda onlar xüsusilə fiziki göstəricilərinə görə qətiyyənl bir-birinə bənzəməyən tamamilə başqa-başqa növlərdir. Gender tədqiqatlarının sistemləşməsinə təsir göstərən digər bir amil isə müasir humanitar

düşüncədə insan hüquq və bərabərliyinin prioritetə çevrilməsi idi. Dinindən, siyasi baxışlarından, irqindən, milliyyətindən asılı olmayaraq bütün bəşəriyyətin ayrı-ayrı üzvlərinin hüquq və azadlığı ali məqsəd və dəyərə çevrildiyi kimi, qadınlarla kişilər arasında da hüquq bərabərliyi və azadlıq da müqəddəs dəyər olmalıdır! Beləliklə, nə etmək lazımdır ki, kişi və qadın bir-birlərini daha yaxından başa düşə bilsinlər? Nə qədər ki, cəmiyyətdə “qadın və kişi fərqlidir”, “hər şey kişi üçündür, qadın isə onu əyləndirmək üçün yaradılmışdır”, “hər kəs ilk növbədə öz arzularının təmin olunmasını düşünməlidir” kimi stereotiplər var, kişi və qadın arasında qarşılıqlı anlaşma olmayacaqdır. Hər iki tərəf bunu başa düşməli, tərəf müqabilinin nə istədiyini anlamalı və bunları bir-biri ilə müzakirə etməkdən çəkinməməlidirlər. Ünsiyyət qarşılıqlı anlaşmaya yardım edir ki, bu da öz növbəsində istənilən problemi həll edə bilər. Yerdə qalan məsələlər üçün isə psixoloq var.³

Gender yanaşmasında aşağıdakı məsələləri diqqət mərkəzində saxlamaq lazımdır:

- Ayrılıqda götürülən qadın və kişilərin maraqları arasındakı fərqlərin qarşılıqlı təsiri;
- Ailədə, məişətdə və cəmiyyətdə kişinin qadın üzərində üstünlüyünü təsbit edən ənənələr və iyerarxik görüşlər;
- Yaşa, güzərana, milli mənsubiyyətə və digər faktorlara görə qadın və kişi arasında fərqlər;
- Sosial-iqtisadi və texnoloji tendensiyaların nəticəsi kimi əksər hallarda kifayət qədər sürətli dəyişmələrə məruz qalan gender rolunun və qarşılıqlı əlaqələrinin dəyişmə istiqamətləri;

Artıq yuxarıda göstərdiyimiz səbəblərdən vahid düşüncə sistemindən ayrılmış gender tədqiqatları yeni müstəqil statusda digər düşüncə axınları ilə yeni keyfiyyətli münasibətlərə girməyə başlayır. İndi bir tərəfini “gender” sözü, digər tərəfini isə digər etnik-millət düşüncə axınları, humanitar və ictimai elm sahələri təşkil edən tədqiqatlara tez-tez təsadüf olunur. “Gender və ədəbiyyat”, “Gender və filologiya”, “Gender və tarix”, “Gender və fəlsəfə” və s. Bu

³ İsayeva-Əhməd zadə Ü. Qadın və Kişi /”Xipster” jurnalı, №1, 2012-ci il

kontekstdə “Gender və folklor” xüsusi elmi aktualıq kəsb edir. İstənilən mədəniyyətin ən mühüm cəhətlərindən biri xalqın gender təsəvvürləridir. Qadın gözəlliyi ideali, əsl kişi haqqında təsəvvürlər, uşaqların tərbiyəsində, ailədə, məhəbbətdə stereotiplər ilk növbədə nağıllarda, xalq nəğmələrində, atalar sözlərində və məsəllərdə əks olunmuşdur.

Birinci fəslin **“Siyasi-milli kontekstdə gender və folklor problemi”** adlanan ikinci yarım fəslində qeyd olunduğu kimi, dövlət müstəqilliyinin iyirmi birinci ilini artıq arxada qoyan Azərbaycan dövlətinin mədəni-mənəvi siyasətində əsas strateji xətti etnik-milli dəyərlərin qorunub saxlanması yolu ilə modernləşmə siyasətinin həyata keçirilməsidir. Bu siyasət hansısa müstəvidə Şərq və Qərb dəyərlərinin harmonik sintezi kimi də xarakterizə oluna bilər. Ona görə ki, Azərbaycanın etnik-milli varlığı əsasən erkən orta əsrlərdən XIX əsrin ortalarına qədər İslam sivilizasiyasının mədəni-mənəvi dəyərləri əsasında formalaşmış, bununla da “Şərq substratı” etnik-milli varlığımızın nüvəsinə çevrilmişdir. XIX əsrin ortalarından isə məlum ictimai-siyasi hadisələrin təsiri ilə Azərbaycan mədəniyyətinin Qərb mədəniyyəti ilə aktiv təmas mərhələsi başlamış, bu proseslər son nəticədə XX əsrin əvvəllərində siyasi struktur modelində Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaranması ilə nəticələnmişdir. Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan sovet mədəniyyəti də hansısa mənada özündə Şərq-Qərb sintezi məzmunu daşımışdır. Belə ki, “Azərbaycançılıq” adı altında həyata keçirilən proses əslində belə bir sintezə dayanırdı. Beləliklə, bu gün müstəqil Azərbaycan dövlətinin mədəni-mənəvi siyasətində Şərq-Qərb sintezi, etnik-milli dəyərlərin qorunması ilə modernləşmə siyasəti həm də tarixi ənənələrə dayanır. Bu siyasətin tarixi ənənəyə dayanması məlum proseslərin bir tərəfdən sosial məntiqiliyini şərtləndirir, digər tərəfdən isə uğurunu təmin edir. Söz gender siyasətindən düşdüyündən demək lazımdır ki, bu istiqamətin inkişafında dəqiq işləyən sosial mexanizmlər mövcuddur. Bu mexanizmlər hər halda dünya təcrübəsinə dayanmaqla həyata keçirilməyə çalışılan əsas məsələlərdən biridir. Azərbaycanda əsas məsələ tarixi ənənədən gələn dəyərlərin sintezini Qərb modeli ilə birləşdirmək olacaqdır ki,

bunun da gender probleminə əsaslı rolu özünü göstərəcəkdir. Fikrimizcə, “gender tədqiqatları və folklor” problematikasına da bu aspektdən yanaşma, bu istiqamətdəki araşdırmaların dövlət siyasəti baxımından əhəmiyyətinin nəzərdən keçirilməsi xüsusi aktuallıq kəsb edir. Hər şeydən əvvəl, ona görə ki, bizim etnik-millət dəyərlərimiz heç bir təsisatda olmadığı dolğunluqda folklorumuzda mövcuddur. Təəssüf ki, toplanmasına və araşdırılmasına az diqqət edilən folklor bir etnik yaddaş bankı olaraq dövlət siyasətində aktiv iştirak etməli olan bir sahədir. Yalnız onun müasir dövrün tələbləri səviyyəsində olan texnologiyalarla təbliği xalqın bütövlüyünün qorunmasını təmin edə bilər. Onun hər bir obrazı, süjeti, motivi kollektiv sosial sahə yaratmaq və milləti birləşdirmək gücündədir. Sadəcə olaraq onun müasir sosial-iqtisadi və mədəni-mənəvi şəraitdə funksionallaşma mexanizmlərini müəyyənləşdirmək lazımdır.

Dissertasiyanın birinci fəslinin **“Azərbaycan folklorunda gender məsələləri”** adlanan üçüncü yarımfəslində aparılmış tədqiqatın nəticələrinə görə, Azərbaycan şifahi söz sənətinin bütövlükdə gender problemini öyrənməkdə rolu əvəzsizdir. Folklorun ayrı-ayrı janrlarında cinslərarası münasibətlərin bu və ya digər problemi ilə bağlı bir çox məsələlərlə qarşılaşırıq ki, bu da folklorun əslində sosial bərabərliyə fasiləsiz yanaşmasının nəticəsidir. Azərbaycan folklorunda dünyanın gender mənzərəsi yalnız, həmin nümunələrin yarandığı konkret epoxadan, coğrafi özəlliklərdən asılı olmur, həmçinin onların janr xüsusiyyətləri ilə də şərtlənir. Ən ümumiləşmiş şəkildə onu qeyd edək ki, bu qarşılıqlı əlaqə gender tədqiqatlarına onu verər ki, folklor obrazları və folklor süjetləri vasitəsilə gender tədqiqatları sahəsində sosial-etnik arxetipləri müəyyənləşdirmək mümkün olar. Folklor etnosun kollektiv yaddaşı olduğu üçün, etnik səviyyədə universallaşmış biliyi, mənəvi-əxlaqi dəyərlər sistemini və baxışlar sistemini özündə əks etdirdiyi üçün bu materiallar əsasında gender tədqiqatları vasitəsilə gələnən nəticələr sosial mövcudluq forması olaraq etnosun cinsi fərqliliklər haqqında düşüncələrini və qadın-k kişi münasibətlərini əks etdirir. Folklor və gender probleminin öyrənilməsinin elmi əhəmiyyəti yalnız bununla məhdudlaşmır. Digər

bir mühüm amil isə folklor mətnləri əsasında kişi və qadın arasında cinsi fərqliliyə görə sosial münasibətlər sferasında özünü göstərən daşlaşmış düşüncə və davranış modellərinin müəyyənləşdirilməsidir. Artıq müasir analitik psixologiya, fəlsəfə, etnosşünaslıq belə bir qənaətdə yekdildirlər ki, ayrı-ayrı etnosların tarix səhnəsində inkişaf dinamikası, tarixin müxtəlif dövrlərində yaranan situasiyalarda davranışı bütün digər amillərlə yanaşı, etnik arxetip davranış modelləri ilə də şərtlənir. Bu mənada müasir Azərbaycanda gender sisteminin, cinslərarası və cinslərdaxili münasibətlər məcmusunun xarakteri də arxetip modellərlə şərtlənir. Bu münasibətləri məqsədyönlü şəkildə idarə etmək və yönləndirmək üçün, müasir dünyanın liberal prinsipləri baxımından yenidən qurmaq üçün bu modelləri bilmək son dərəcə zəruridir. Məsələn, Azərbaycan folklor nümunələrindən, laylalardan, bayatılardan çıxan ümumiləşmiş qənaət ondan ibarətdir ki, Azərbaycan qadını üçün “qadınlıq” anlayışında ifadə olunan varlığının dərki fərdi-biolojiddən daha çox, ictimai-mənəvi mənə kəsb edir. Azərbaycan folklor nümunələrində “qadınlıq” özündə zəngin əxlaqi aspektləri birləşdirən mənəvi dəyərdir. Bu dəyərin əsasını isə analıq anlayışı təşkil edir. Analıq o dərəcədə güclü bir anlayışdır ki, hətta o qadınlığın demək olar ki, bütün mahiyyətini özündə əks etdirərək ona paralel statusunda çıxış edir. Avropa təfəkkür standartları baxımından yanaşdıqda diskriminasiya aktı təsiri bağışlayan qadın və kişi bərabərsizliyi Azərbaycanlı etnik-milli münasibətlər müstəvisində normadır. Əslində, bu normanı pozmaq, onu dəyişdirməyə cəhd etmək etnik münasibətlərin strukturunda disharmoniya yaradar, nəticədə min illərlə formalaşmış münasibətlər sistemi zədələnməyə məruz qala bilər.

Birinci fəslin **“Folklorşünaslıqda gender probleminin tədqiqi təcrübəsi”** adlanan dördüncü yarımfəslində gender probleminin folklor mətnlərinə tətbiqinin nəzəri-metodoloji təcrübəsi öyrənilir. Göstərilir ki, genderlə məşğul olan elm sahəsi çox gənc olmasına baxmayaraq, çox sürətlə inkişaf etməkdə, gender tədqiqatlarının araşdırılma sahəsi hər gün artmaqdadır. Buna baxmayaraq, folklorda gender problemi kifayət qədər işlənməmiş,

əsaslı monoqrafik tədqiqatlar az aparılmışdır. Bu sırada isə ictimai-humanitar elm sahələri aparıcı mövqedədir. Belə ki, son illərdə bir çox ictimai-humanitar elm sahələrinin, tarixi, fəlsəfi, sosioloji və kulturoloji tədqiqatların əsas araşdırma istiqamətlərindən birini gender tədqiqatları təşkil etməyə başlamışdır. Əgər diqqət etsək görürük ki, bu istiqamətdə tədqiqat aparan araşdırmalarda gender problematikasının sosial-psixoloji və mədəni parametrlərinin tədqiqi daha qabarıqdır. Bu da heç də təsadüfi deyil. Çünki məhz həmin parametrlər uzun əsrlər boyu cəmiyyətdə kişilik və qadınlıq haqqında formalaşmış stereotip təsəvvürlərin əsasında dayanmış, ayrı-ayrı sosial toplumların, milli və dini ideoloji əsasda formalaşan cəmiyyətlərin qadına və kişiye münasibətini müəyyənləşdirmişdir. Ən ümumi şəkildə yanaşdıqda, gender mövzusu sosial-ictimai problematikadır. Bu baxımdan elm sahələri içərisində gender tədqiqatları aparan alimlərin əsasən sosioloqlardan, qismən də filosoflardan ibarət olması tamamilə təbiidir. Lakin bununla yanaşı son illərdə filoloqlar da gender problematikasının filoloji aspektlərinin öyrənilməsi istiqamətində müəyyən araşdırmalara start vermişdilər. Və cəsarətlə demək olar ki, bu istiqamətdə də xeyli sayda maraqlı elmi nəticələr əldə edilmişdir. Bir çox ictimai-humanitar, xüsusən də sosial-fəlsəfi elm sahələri üçün gender problematikası həddindən artıq geniş yayılmış bir mövzu istiqaməti olmasına baxmayaraq, Azərbaycanda yenidir. Həm Avropada, həm də Rusiyada filoloji elmlərdən olan ədəbiyyatşünaslıqda və lingvistikada gender problematikasına müraciətin tarixi artıq onillərlə ölçülür. Azərbaycanda da son on beş ildə filosoflarımız, sosioloqlarımız və kulturoloqlarımızla filoloji aspekt də mövcuddur. Lakin sırf folklorşünaslıq istiqamətində gender problematikasına müraciət son illərə təsadüf edir.

Folklorşünaslıq aspektindən gender tədqiqatlarını aktual edən ən başlıca amil ondan ibarətdir ki, gender sisteminin fundamenti olaraq və qadın-kəşi münasibətləri vasitəsilə ifadə olunan mədəni təsisatların mühafizəsinin əsas qarantı rolunda ən başlıcası mədəni ənənə çıxış edir. Məhz buna görə də gender təfəkkürünün formalaşmasına hər şeydən daha çox şifahi mədəni stereotiplər təsir

edir. Mədəni ənənənin bu və ya digər modeli özündə əsasında fərdiyyətçiliyin təşkili dayanan gender genotiplərini daşıyırlar. Gender probleminin müasir folklorşünaslıqda işlənilməsi folklor mətnlərinin alternativ təhlili təcrübəsi ilə sıx şəkildə bağlıdır. Qeyd olunan yanaşma mətnin sərbəst şəkildə izah edilməsinə imkan verir, həmçinin folklorlarda birtərəfli baxışlardan uzaqlaşmağa imkan yaradır, bədii reallığın daha dərinədən başa düşülməsinə və dünyaya və incəsənətə qadın baxışlarının spesifikasiyasını dərk etməyə yardım edir.

Beləliklə, belə bir qənaət irəli sürə bilərik ki, folklorşünaslıq kontekstində gender probleminin tədqiqi o zaman elmi prinsiplərə cavab vermiş olur ki, bu istiqamətdəki araşdırmalar kişi və qadın arasındakı bioloji, psixoloji, sosial fərqlər barədə təsəvvürləri, onların davranış modellərini, xarakter cizgilərini, mövcud mədəniyyətdə yerini, sosial rolunu və ictimai statusunu nəzərə alsın, həmçinin bütün bunlar folklor mətninin qeyri-müəyyən müəllifinin və personajların gender mövqeyi prizmasından nəzərə alınsın.

Dissertasiyanın **“Lirik folklor nümunələrində gender”** adlanan ikinci fəsilində gender münasibətləri milli-mental sistemin tərkib hissəsi olaraq Azərbaycan folklorunun lirik janrları əsasında tədqiq olunur. İkinci fəslin **“Mərasim nəğmələrində qadın-kişi münasibətləri”** adlanan birinci yarımfəslində göstərilir ki, Azərbaycan folklorunun əsas aparıcı istiqamətlərindən birini lirik folklor nümunələri təşkil edir. Folklorşünaslıqda belə bir ümumiləşmiş qənaət vardır ki, dünyanın bütün xalqlarının folklor nümunələri içərisində lirik folklor ilkin yaranan nümunələrdir. Bu da tamamilə təbiidir. Çünki ilkin folklor nümunələri insanların məişət, ilə bağlı olaraq onların hiss və həyəcanlarının əsas tərcümanı olaraq meydana gəlmişdir. Ən əski folklor nümunələri olan əmək nəğmələri, xorla oxunan kollektiv nəğmələr lirik janrların ilk nümunələri hesab olunur. Əslində, epik folklor nümunələri daha sonralar lirik folklor nümunələrinin yeni mərhələsi kimi meydana gəlməyib. Epik folklor nümunələrinin rüşeymləri lirik növün içərisində daim olub. Sadəcə olaraq, ilkin mərhələdə bu sezilmirdi. Daha sonradan epik janrın sərhədləri tədricən aydınlaşmağa başladı.

Folklorun lirik janrları daha çox xalq poeziyası kimi də ifadə olunur. Bu da tamamilə şərtdir. Çünki yazılı ədəbiyyatdan fərqli olaraq folklor nümunələrində poeziya və nəsr sərhədləri bir o qədər də aydın görünür. Azərbaycan xalq şeirində bədii üslub problemini araşdırmış tədqiqatçı S.Qafarova yazır ki, Azərbaycan folklorunun mühüm tərkib hissəsi olan xalq lirik şeiri qədim ənənələrə və özünəməxsus ideya-bədii xüsusiyyətlərə malikdir. Qaynaqları qədim türk söz sənətindən gələn xalq lirik şeiri tarixi inkişaf zamanı bir tərəfdən daxili təkamül yolu keçmiş, digər tərəfdən isə klassik yazılı poeziyanın, eləcə də digər janrların təsirinə məruz qalmışdır⁴. Şifahi xalq ədəbiyyatının lirik janrları gender probleminin öyrənilməsi baxımından da xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, bu nümunələr hissi-emosional olduğuna görə onların əksəriyyəti qadınların daxili dünyaduyumlarını daha dərindən əks etdirir. Bir faktı xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, qadınlar tərəfindən yaradılması ehtimal olunan folklor nümunələrinin əksəriyyəti lirik janrlardır. Buraya mövsüm nəğmələri də daxildir, bayatılar da, laylalar da, hətta aşırıq şeir nümunələri də. Bu da heç də təsadüfi deyil. Təbiət etibarilə daha çox hissi-emosional olan qadınlar öz duyğularını lirik folklor nümunələri ilə ifadəyə üstünlük vermişdilər.

Bu nümunələr içərisində əmək nəğmələri xüsusilə fərqlənir. Gender probleminin Azərbaycan lirik folklor nümunələrində izlənilməsi baxımından əmək nəğmələri xüsusi əhəmiyyətə malikdir. İlk növbədə ona görə ki, bu nümunələr ilkin etnik cəmiyyətlərdə qadınlarla kişilərin ictimai həyatda və məişətdə fəallıqlarının əsas göstəriciləri kimi çıxış edir. Bu nümunələr əsasında biz müəyyən edə bilərik ki, ilkin əmək bölgüsündə qadınların yeri və rolu nədən ibarət olubdur.

İkinci fəslin **“Bayatılarda gender münasibətlərinin bədii-poetik inikası”** adlanan ikinci yarım fəslində qeyd olunduğu kimi, Azərbaycan folkloru xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərini digər mədəniyyət və sənət sahələri, sosial institutlarla müqayisədə daha çox özündə qoruyub saxlamışdır. Bu, heç şübhəsiz belədir. Lakin bir

⁴ Qafarova S. Azərbaycan xalq şeirində bədii üslub. Bakı: Mütərcim, 2006. 156 s

məsələni də xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərini, mentalitetimizi özündə qoruyub saxlayan bu nümunələri qadınlarla kişilər bərabər yaratmışdılar. Artıq folklorşünaslığımızda tamamilə sübut olunmuş bir həqiqətdir ki, elə janrlar vardır ki, onlar özünün həm poetik xüsusiyyətləri, həm də ideya-estetik cəhətləri, məzmunu ilə qadınlar tərəfindən yaradılması qətiyyəən şübhə doğurmur. Xüsusən kiçik həcmli lirik janrlardan laylalar, ağılar, oxşamalar, alqışlar, qarğışlar, bayatılar və s. daha çox fərqlənir. Bunların içərisində isə Azərbaycan lirik folklorunun ən populyar janrlarından olan bayatılar xüsusilə fərqlənir. Bayatılar, məlum olduğu kimi, əksər türk xalqlarında bu və ya digər dərəcədə müəyyən formal-poetik dəyişikliklə rast gəlinən universal bir janrdır. Qadınlarımız tərəfindən yaradılan bayatılarımızda zülm və ədalətsizliklə bağlı bayatılar da müəyyən yer tutur. Gender problemi baxımından bu bayatılar xüsusilə əhəmiyyət daşıyır. Çünki cinsi ayrışikliyə görə təqiblərə məruz qalan qadınlarımız öz duyğularını daha çox bayatılarımızda ifadə etmişlər. Qadınlara qarşı ədalətsizliyə etirazı ifadə edən bayatılarımızda iki aspekt xüsusilə fərqlənir: birincisi, zülm və ədalətsizlik edənlərə qarşı kəskin etirazın ifadə olunması; ikincisi isə zülmün, ədalətsizliyin ağır və acılarının emosional ifadəsi. Məsələn:

Bağça məndə, bar məndə,
Heyva məndə, nar məndə.
Sınəmə dərd tökənin,
Ahı düşə mən dərdə.

Əzizim bulaq başına,
Yazı yazdım daşına.
Gələn-gedən oxusun,
Nələr gəlib başıma.

Əl-qolum bağlı qaldı,
Qapın bir tağı qaldı.
İgid oğlum gəlmədi,
Ürəgim dağı qaldı.

Bu bayatılarda qadının məhz qadınlıqdan irəli gələrək sosial bir varlıq kimi ictimai təhqirə məruz qalması, bu ictimai təhqirdən irəli gələrək daxili hiss və həyəcanlarının poetik ifadəsi əks olunmuşdur.

İşin ikinci fəslinin **“Gender məsələsi baxımından qadın aşığılar”** adlanan üçüncü yarımfəslində müəyyənləşdirilmişdir ki, bütün digər türk xalqlarında olduğu kimi, Azərbaycan türk xalqında da bilavasitə qadınların yaradıcı təfəkkürünün məhsulu olan çoxlu sayda folklor örnəkləri vardır. Bu zəngin folklor örnəkləri içərisində elə folklor janrları vardır ki, onlar bilavasitə qadınlar tərəfindən yazıya alınmışdır. Məsələn, bayatı poetik qəlibinə daxil olan ağılar, uşaqların qulluğu ilə bağlı olan oxşamalar və s. Lakin elə janrlar da vardır ki, onlar folklorun aparıcı qolu olmaqla əsasən kişilər tərəfindən yaradılmasına baxmayaraq, qadınlar tərəfindən də istifadə olunmuşdur. Belə folklor örnəklərindən biri aşırıq şeir şəkillərinin müxtəlif janrlarıdır. Bəli, aşırıq sənətinin biçimləndiyi, inkişaf etdiyi dövrlərdən ta bu günədək kişilərlə bərabər qadın aşırıqları da daim yazıb-yaratmış, öz dövrlərinin məşhur sənətkarları kimi ad qazanmışdılar. Bu ənənə bu gün də davam etməkdədir. Bütün türk xalqlarında olduğu kimi, Azərbaycan türk xalqının da kişi aşırıqlarla yanaşı kifayət qədər istedadlı, aşırıq sənətinin bütün incəliklərini bilən qadın nümayəndələri vardır. Onlar böyük ehtiramla “sazın və sözün sultanları” adlandırılırlar. Qadın aşırıq poeziyasında mövcud olan ustadnamələrdə əksini tapan fəlsəfi-əxlaqi görüşlərin əsasında sistemli dini-fəlsəfi və təsəvvüfi görüşlər dayanırdı. Başqa sözlə, ustad aşırıq cəmiyyətdə olan pisi və yaxşını mənsub olduğu dünyagörüşün prinsipləri əsasında müəyyənləşdirir. Lakin bir məsələ vardır ki, qadın aşırıqların yaradıcılığında yaşamın və insanlararası münasibətlərin nizamını təmin edən həmin mənəvi-əxlaqi prinsiplər qadın psixologiyası və məntiqi əsasında əks olunmuşdur. “Təmiz qadın məntiqi”, “əsl kişi hərəkəti” ifadələri kimi biz gündəlik həyatda tez-tez işlədirik, lakin heç fərqi də varmırıq ki, onların arxasında bəşəriyyətin uzunəsrlik gender təcrübəsi dayanır. Qadının əksər hərəkət və davranışlarının əsasında, elmin və həyatın özünün təsdiq etdiyi kimi, onu qadın cinslərinə ayıran davranış əlamətləri dayandığı kimi, onun bədii yaradıcılığında da bu

cəhət özünü göstərir. Bu cəhəti biz qadın aşıqların ictimai məzmunlu lirik əsərlərində də müşahidə edirik.

İkinci fəslin **“Gözəlləmələrdə gender mövzusu”** adlı dördüncü yarımfəslində əldə olunmuş qənaətlərə görə, Azərbaycan aşiq poeziyasının məzmunca fərqlənən əsas ideya istiqamətlərindən biri də gözəlləmələrdir. Aşiq poeziyasında aşığın səmimi duyğularını ifadə etmək baxımından gözəlləmələr xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Gözəlləmələrin gender tədqiqatları baxımından son dərəcə xüsusi əhəmiyyəti onunla şərtlənir ki, o özündə milli-etnik təfəkkürdə daşlaşmış qadın-kişi münasibətlərini, daha dəqiq ifadə etsək, kişinin qadına estetik münasibətini özündə əks etdirir. Bu janr kişinin estetik duyğularını, qadın gözəlliyi haqqında təsəvvürlərini, hissi-emosional aləmini özündə son dərəcə təbii bir səmimilikdə əks etdirir. Azərbaycan cəmiyyətində qadının rolu yalnız estetik zövq mənbəyi olması ilə məhdudlaşmayıb. Folklorda qadın hər zaman gözəllik timsalı, onun qaynağı olmuşdur. O, bir tərəfdən folklorun yaradıcısıdırsa, digər tərəfdən həm də kişilərin hörmətlə, səmimiyyətlə yanaşdığı varlıqdır. Məlum olduğu kimi, türk-oğuz dastanlarından göründüyü kimi, qadın milli etnik cəmiyyətin kişi ilə bərabərhüquqlu üzvüdür. Bununla yanaşı, o, gözəlləmələrdən göründüyü kimi, estetik həzz mənbəyidir. Bu yarımfəsildə əsas məqsəd aşiq şeirinin əsas istiqamətlərindən olan gözəlləmələrin kişi-qadın münasibətləri kontekstində daha dəqiq ifadə etsək, kişinin qadına münasibəti baxımından araşdırılmasıdır.

O.Əfəndiyev aşiq poeziyasında gözəlliyin tərənnümü ilə bağlı göstərir ki, aşiq poeziyasında sövq-təbii olaraq dünyəvi gözəllik, insanın, təbiətin göz-könül oxşayan ahəngdar varlığı, fiziki kamilliyi uydurma, xəyali gözəlliklərə qarşı qoyulur. Aşiq sevgilisinin gözəllik təəcəssümü olan gözlərində, al yanağında, büllur buxağında, inci kimi dişlərində, nazəndə yerləşində, həmahəng qamətində, incə gülüşündə, ağıllı danışığında bu gerçək dünyanın gözəlliklərinin zirvəsini, tacını görür. Ancaq fiziki baxımdan insan və təbiət gözəlliyi aşığın zövqünü nə qədər oxşasa belə, bu gözəllik könül dünyasının ucalığından, zənginliyindən kənarda təsəvvür edilmir. Aşiq təbiəti düşünəndə belə, onun fikri insan varlığına bağlıdır. Eyni zamanda

insanın, xüsusən öz sevgilisinin bütün xarici gözəlliyini yüksəkliyə ucaldanda belə o, heç vaxt xarici gözəllik əsiri olaraq qalmır. Əslində xarici gözəlliyin tərənnümü gerçək aləmin gözəlliyini təsdiq elədiyi kimi, insan varlığının mənəvi aləmini düşünməyə, onun ucalığını anlamağa sövq edir⁵.

Tədqiqatın **“Folklorun epik janrlarında gender probleminin özünəməxsusluğu”** adlı üçüncü fəslində göstərildiyi kimi, Azərbaycan folklorunda epik folklorun müxtəlif nümunələri çoxluq təşkil edir. Bu, bütün digər cəhətlərlə yanaşı, həm də Azərbaycan folklorunun qədim türk milli-mənəvi görüşlərini, mifik və dini görüşlərini özündə qoruyub saxlaması ilə əlaqədardır. Üçüncü fəslin **“Gender aspektindən nağıllarda qadın obrazları”** mövzusunda birinci yarım fəslində qeyd olunur ki, Azərbaycan folkloru nağıllarla zəngindir. Nağılların uzun illər ərzində formalaşmış əsas nəşr fondu⁶ da bunu təsdiq edir. Bu cəhətdən Azərbaycan nağıllarının zəngin obrazlar qalereyası vardır. Burada bir tərəfdən realist üslubda təsvir edilmiş obrazlar əks olunursa, digər bir tərəfdən isə fantastik obrazların da iştirakına tez-tez rastlanılır. Bu obrazların izahına həsr edilmiş çoxsaylı monoqrafiya və məqalələr işıq üzü görmüşdür⁷. Bunları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, Azərbaycan folklorşünaslığında nağıl janrının araşdırılmasının zəngin ənənəsi vardır. Azərbaycan

⁵ Əfəndiyev O. Aşıq poeziyasının estetik problemləri. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1993, 115 səh.

⁶ Azərbaycan nağılları. Beş cildə, I cild. Tərtib edən M.H.Təhmasib. Bakı: Azərb. SSR EA Nəşriyyatı, 1960; Azərbaycan nağılları. Beş cildə, II cild. Tərtib edən Ə.Axundov. Bakı: Bakı: Azərb. SSR EA Nəşriyyatı, 1961; Azərbaycan nağılları. Beş cildə, III cild. Tərtib edən Ə.Axundov. Bakı: Bakı: Azərb. SSR EA Nəşriyyatı, 1962; Azərbaycan nağılları. Beş cildə, IV cild. Tərtib edən N.Seyidov. Bakı: Azərb. SSR EA Nəşriyyatı, 1963; Azərbaycan nağılları. Beş cildə, V cild. Tərtib edən Ə.Axundov. Bakı: Azərb. SSR EA Nəşriyyatı, 1964

⁷ Гезалов Ф.С. Структура азербайджанских волшебных сказок. Дис. ... канд. фил. наук, Ташкент, 1990, 156 с.; Əliyeva-Kəngərli A. Azərbaycan nağıllarında qadın obrazları. Namizədlik dissertasiyası.; Əsgərov Ə. Azərbaycan şəhri nağıllarında qəhrəman (səciyyəsi və mənşəyi). Fil. elm. nam. ... dis. Bakı, 1992, 144 s. ; Əliyev O. Azərbaycan nağıllarının poetikası. Bakı, Səda, 2001, 192 səh.; Əliyev R. M Azərbaycan nağıllarında mifik görüşlər. Bakı: Elm, 1992, 118 səh.; Tantəkin H. Şehrli nağılların onqon və əsatiri surətləri. Bakı: Şirvanşəsr, 2004, 138 s.

nağıllarında qadın obrazları mürəkkəb mənə yükünə malik obrazlardandır. Çoxsaylı qadın obrazları nağıllarda müxtəlif funksiya və fəaliyyətlərin icraçısı kimi diqqəti cəlb edir.

İşin üçüncü fəslinin **“Dastanlarda gender problemi”** adlanan ikinci yarımfəslində deyilir ki, epik folklorun ən böyük janrlarından biri olan dastanlarda qadın-kəşi münasibətləri daha geniş və real verilmişdir. Ona görə də bu günə qədər araşdırılmayan gender problemi baxımından məhəbbət dastanlarımız çox material verir. Bu, ilk növbədə dastan janrının özünəməxsusluğu ilə bağlıdır. Dastan, yaxud başqa adla deyildiyi kimi, epos milli yaddaş xəzinəsidir. O, xalqın tarixində mənalı olan nə varsa, hamısını özündə qoruyub saxlayır. Bu, gender münasibətlərinə də aiddir. Kəşi və qadınlar arasındakı münasibətlərinin bütün ənənəvi formaları dastanlarda qorunur. R.Rəsulovun da yazdığı kimi, qəhrəmanlıq eposları müxtəlif ritualların, ritual simvollarının öyrənilməsində xüsusilə “münbit” və mühüm mənbələrdir, onlar davranış ritualının spesifik xüsusiyyətlərini daha həssaslıqla qoruyub saxlayır”⁸.

Həmin yarımfəslin **“Alı xan və Pəri” dastanında milli düşüncənin göstəricisi: namus qavramı**” adlı bəndində göstərildiyi kimi, əxlaqilik aspektinin, namus, qadın ləyaqəti anlayışlarının son dərəcə geniş əks olunduğu, həmçinin qadının ali bir dəyər kimi təbliğ olunduğu əsərlərdən biri də “Alı xan və Pəri” dastanıdır. Əsərdə süjet xətti əxlaq və əxlaqsızlığın, namus və namussuzluğun qarşılıqlı mübarizəsi əsasında yaranmışdır. Bu mənada təhlil obyektini kimi götürdüyümüz dastanda da qadın-kəşi münasibətləri əks olunmuşdur.

Üçüncü fəslin **“Atalar sözləri, əfsanə və lətifələrdə gender motivləri”** mövzusunda üçüncü yarımfəslində deyilir ki, Azərbaycan folklorunda gender münasibətlərindən danışarkən epik folklorun atalar sözləri, əfsanə-rəvayət və lətifə kimi janrlarına toxunmadan keçmək mümkün deyildir. Çünki Azərbaycan folkloru bütöv bir

⁸ Rəsulov R. “Kitabi-Dədə Qorqud»un poetikası (metaforik arxetiplər): Fil. elm. nam. dis. avtoref. Bakı, 1995, 21 s.

sistemdir, həmin sistemi bütövlükdə almadan gender problemini sistemli öyrənmək mümkün deyildir. Lakin burada sistemlə bağlı maraqlı məsələlər vardır. Belə ki, qadın folkloru müxtəlif janrlarında gender motivlərini müxtəlif tərəflərdən müşahidə edirik. Məsələn, lətifələrdə qadınlar daha çox gülüş obyektidir, əski oğuz atalar sözlərində qadınlar öz dövrünün baxışlarına əsasən təqdim olunur. Müasir atalar sözlərində isə qadına münasibət dəyişir. Əfsanələrdə qadınla bağlı qədim mifoloji-sakral görüşlər müşahidə olunur.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində aşağıdakı əsas elmi qənaətlər əldə edilmişdir:

1. Azərbaycan folklorunda gender probleminin araşdırılması göstərdi ki, milli folklorumuzda dünyanın gender mənzərəsi yalnız həmin nümunələrin yarandığı konkret epoxadan, coğrafi özəlliklərdən asılı olmur, həmçinin onların janr xüsusiyyətləri ilə də şərtlənir.

2. Şifahi xalq ədəbiyyatının lirik janrları gender probleminin öyrənilməsi baxımından da xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bioloji cinsi fərqə görə qadınlarımızın məişət həyatındakı əmək bölgüsü də, ictimai münasibətlər sistemindəki mövqeyi də özünəməxsus olaraq müəyyənləşibdir.

3. Azərbaycan qadın aşığılarının yaradıcılığı məzmun baxımından kişi aşığıların yaradıcılığında olduğu kimi hissi və rəşionalın vəhdətindən ibarətdir. Hətta aşiq poeziyasının ana mövzusu hesab olunan məhəbbət məzmunlu şeirlərdə də hissi-emosionalla əqli-rasional vəhdətdədir.

4. Aşiq gözəlləmələri etnik folklor düşüncəsində qadın-kişi münasibətlərinin estetikasını bütün parametrlər üzrə özündə təzahür etdirən bir mövzu istiqamət olmaqla bu istiqamətdə kifayət qədər sistemli informasiya daşıyıcısıdır. Türk-Azərbaycan kişisinin qadına məhəbbət münasibətinin bütün ülviliyi və təbiiliyi gözəlləmələrdə əks olunmuşdur.

5. Azərbaycan nağıllarında qadın obrazları mürəkkəb mənə yükünə malik obrazlardandır. Azərbaycan nağıllarının çox hissəsində qadınlar sirli və sehrli hadisələrin iştirakçısı kimi çıxış edirlər. Azərbaycan nağıllarının ən tipik nümunəsində qadın

xarakterləri kifayət qədər mürəkkəb və çoxtərəflidir. Burada qadınla bağlı olan hadisə və olaylar bir tərəfdən nağıl poetikasının zənginliyini təcəssüm etdirsə, digər bir tərəfdən isə Azərbaycan xalqının psixologiyasını ifadə edir.

6. Azərbaycan dastanlarındakı qadın obrazlarının gender problemi baxımından araşdırılması xüsusi məsələdir. Bu, ilk növbədə dastan janrının özünəməxsusluğu ilə bağlıdır. Dastan, yaxud başqa adla deyildiyi kimi, epos milli yaddaş xəzinəsidir. O, xalqın tarixində mənalı olan nə varsa, hamısını özündə qoruyub saxlayır. Bu, gender münasibətlərinə də aiddir. Kişi və qadınlar arasındakı münasibətlərin bütün ənənəvi formaları dastanlarda qorunur. Qadın obrazları gender münasibətlərini özündə bədii şəkildə əks etdirir. və s.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin aşağıdakı məqalələrində və elmi konfranslardakı çıxışlarında öz əksini tapmışdır.

1. Gender Tədqiqatları və Folklor (problemin ümumi nəzəri aspektləri haqqında) / “Filologiya Məsələləri” № 8, “Elm və Təhsil”, Bakı, 2009, səh 482-582 . 582 s.

2. Müasir genderologiyanın kateqorial anlayışları kontekstində Azərbaycan folkloru / “Elmi Axtarışlar”, VI, 2009, Bakı, 2009, səh 164.170 s.180

3. Понятие «намус» (честь) в Азербайджанском фольклоре как духовно-нравственная ценность в контексте гендерных исследований (на основе материалов дастана «Алы Хан и Пери») / Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби, Вестник Каз НУ серия филологическая. Алматы № 3(127) 2010., стр 76-80 ,407с

4. Духовные – Нравственные Ценности в Азербайджанском Фольклоре в Контексте Гендерных Исследований / Материалы международной научно-практической конференции «Современная тюркология: направления развития и актуальные проблемы», 17-18 мая Алматы, 2011, стр 185-187. 350 с

5. Azərbaycan qadın aşığılarının lirikası / “Axtarışlar”, Elmi toplu, II (8) Naxçıvan, 2013, səh 46-49. S150.
6. Folklorşünaslıq tədqiqatları kontekstində gender problematikasının tədqiqi təcrübəsindən / “Axtarışlar”, Elmi toplu, III (9), Naxçıvan, 2013, səh 18-21. 135 s.
7. Atalar sözləri, əfsanə və lətifələrdə gender motivləri / Sivilizasiya, 11 /2014 Bakı Avrasiya Universiteti.,Elmi-nəzəri jurnal., səh 108-115. 293 s

Проблема гендера в Азербайджанском фольклоре

РЕЗЮМЕ

Введение диссертации состоит из актуальности, цели и обязательств, научных новостей, теоретико-методологических основ темы, теоретической и практической важности, апробации исследования.

В первой главе работы, под названием «Теоретические основы проблемы гендера в Азербайджанском фольклоре», исследуются следующие вопросы: «Гендер как понятие социального рода», «Гендер и фольклор в политико-национальном контексте», «Вопросы гендера в азербайджанском фольклоре», «Практика исследования проблемы гендера в фольклористике».

Предмет второй главы диссертации под названием «Гендер в лирических фольклорных образцах» состоит из следующих вопросов: «Отношения между мужчиной и женщиной в обрядовых песнях», «Художественно-поэтическое отражение гендерных отношений в баяты (песне)», «Ашуги женщины с точки зрения гендера», «Вопрос гендера в гозаллама (род стихов, в которых восхваляется женская красота)».

Проблема третьей полглавы под названием «Особенности проблемы гендера в эпических жанрах фольклора» охватывает следующие вопросы: «Женские образы в сказках с точки зрения гендера», «Проблема гендера в дастанах (эпосах)», «Показатель национального мышления в дастане (эпосе) «Али хан и Пери»: восприятие чести», «Гендерные мотивы в пословицах, легендах и анекдотах».

В последней части диссертации под названием «Заключение» обобщается основной обзор исследования.

The problem of gender in Azerbaijan folklore

SUMMARY

In the introduction of the dissertation work the actuality of the investigation is based on, the object, aim and duties of the investigation are defined, the scientific innovations, methods and sources, the practical and theoretical importance of the investigation are spoken about, the information about the structure of the investigation is given.

The first part of the dissertation work called “The theoretical basis of gender problem in Azerbaijan folklore” and the problems such as “Gender as a social sex conception”, “Gender and folklore in political-national context”, “Gender problems in Azerbaijan folklore”, “Investigational practise of gender problem in folklore-study” are investigated in this part.

In the second part of the dissertation called “Gender in lyric folklore examples” the problems such as “Man-woman attitudes in ceremonial songs”, “The artistic-poetical reflection of gender attitudes in bayatis (quatrains)”, “Women ashugs according to the gender problem”, “The subject of gender in gozallamallarda (a kind of Azerbaijani poem)” are investigated.

The third part is called “The peculiarities of gender problem in epic genres of folklore” and the problems such as “Woman characters in tales according to the gender aspect”, “Gender problem in eposes”, “The indicator of the national thinking in the epos “Ali khan and Peri”: the perception “honour”, “Gender motives in proverbs, legends and jokes” are investigated.

In the **conclusion** the results are summarized and the future directions of the investigated subject are shown.

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur.
Sayı: 100 nüsxə.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ФОЛЬКЛОРА**

На правах рукописи

ГЮНАЙ ЭЛЬГИЗ кызы ТАХИРЗАДЕ

**ГЕНДЕРНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ
ФОЛЬКЛОРЕ**

5719.01-Фольклористика

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологии**

